

Capitolul 4

Comerțul țese legături

(1500–500 î.e.n.)

Tot geografia a stat la baza unei a treia ramificări a culturii umane, o a treia nuanță de civilizație, dacă vreți. Resursele sunt distribuite inegal pe suprafața planetei, astfel că oamenii pot crea valori doar mutând diverse lucruri dintr-un loc în altul. Cu cât distanța la care le transportă este mai mare, cu atât crește valoarea lor. Astfel, după ce au fost domesticite animalele de povară, unii oameni au început să practice negoțul pe distanțe mari, și au făcut din această ocupație un mod de viață.

Trebuie să facem o distincție între negoțul local și cel pe distanțe lungi. În orice colectivitate umană au existat, fără îndoială, indivizi care practicau schimburi comerciale cu alții din grupul lor. De asemenea, între agricultorii și nomazii dintr-o regiune s-au stabilit invariabil relații comerciale de îndată ce au apărut aceste două stiluri de viață.

Schimburile comerciale la distanță reprezintă o activitate distinctă. Nu au fost ideea genială a cuiva anume. Nu s-au dezvoltat în anumite perioade și locuri. De îndată ce au existat agricultura, păstorit și pescuit, a apărut și negoțul la distanță. Acesta era, fără umbră de îndoială, o componentă deosebit

de importantă a vieții de zi cu zi a nomazilor. Ei erau veșnic în mișcare, așa că știau ce mărfuri erau disponibile, și unde. Puteau astfel să ia câteva obiecte din locurile în care acestea erau mai ieftine și să le vândă acolo unde obțineau un preț bun, iar dacă negoțul se dovedea îndeajuns de profitabil, unii poate chiar se descotoroseau de plictisitoarele capre și făceau din comerț singura lor ocupație.

Nomazii nu hălăduiau la întâmplare. Vânătorii se duceau unde știau că e vânat. Păstorii se îndreptau către pășuni deja cunoscute. Negustorii se deplasau dintr-un loc prielnic schimburilor comerciale într-altul. Cei care se deplasau des găseau cele mai eficiente rute între destinațiile lor și le foloseau apoi în mod curent. În majoritatea cazurilor, geografia determina configurația acestor rute. Rețelele de drumuri și poteci apăreau, previzibil, acolo unde comerțul era înfloritor. Satele aflate în apropierea multora dintre aceste rețele de drumuri comerciale se dezvoltau și deveneau târguri, iar unele dintre aceste târguri ajungeau mari orașe, în care principala ocupație era vânzarea diverselor servicii către negustori – mese calde, paturi confortabile, un adăpost uscat, ceva de băut și de fumat și, poate, relații sexuale. Tot aici, negustorilor li se asigurau, firește, și locuri unde să se întâlnească și să se târguiască – piețe și bazaruri. Să ne gândim, de pildă, la orașul Petra, de pe actualul teritoriu al Iordaniei. Cadrul său natural era ostil agriculturii, și chiar păstoritului. Și totuși, Petra a devenit un oraș bogat, de o legendară vitalitate, pur și simplu fiindcă era clădit pe stâncile unui defileu îngust, pe care negustorii erau siliți să-l traverseze în drumurile lor între Marea Roșie, coasta Levantului și porturile din Golful Persic.

Și cursurile mai importante de apă serveau comerțului pe distanțe lungi, pentru că mărfuri din diferite domenii se

îndreptau către țărmurile lor. Acolo unde oamenii se ocupau și cu pescuitul, exista posibilitatea ca ei să adauge îndeletnicirilor lor negoțul la distanță. Pretutindeni unde ambarcațiunile puteau ancora era posibil să apară și târguri. Ambarcațiunile prezentau un mare avantaj față de animalele de povară – lor nu trebuia să le dai de mâncare.

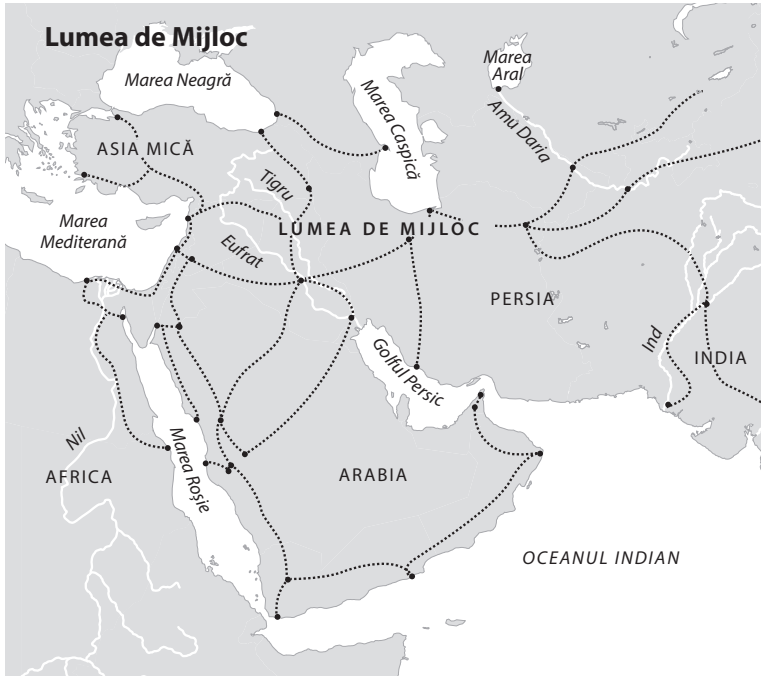
Pe măsură ce a crescut numărul centrelor urbane, a sporit și numărul rutelor comerciale. În anul 2000 î.e.n., în Eurasia se conturau mai multe rețele suprapuse de drumuri comerciale, și fiecare dintre ele era o galaxie de constelații culturale.

LUMEA DE MIJLOC

Una dintre rețelele comerciale antice cu cea mai intensă activitate a luat naștere în ceea ce s-ar putea numi Lumea de Mijloc: regiunea care începea în Asia Mică îngloba ținuturile înalte ale Iranului și mergea până către Afganistanul de astăzi, situându-se exact între cele două mari civilizații fluviale din Apus (Egiptul și Mesopotamia) și corespondentele lor din Răsărit (India și China). Bună parte din această Lume de Mijloc este teren aspru și mai degrabă arid, însă este traversată și de numeroase cursuri de apă. De-a lungul acestora au răsărit, foarte devreme, sate locuite de oameni care practicau agricultura de subzistență. Păștorii nomazi cutreierau și ei aceste ținuturi, iar amestecul acesta de sedentarism și nomadism pe un teritoriu încadrat de centre urbane sofisticate era combinația prielnică apariției negoțului pe mari distanțe.

Pe lângă societățile urbane bogate, situate la cele două extremități ale sale, Lumea de Mijloc mai avea și porturi pe marginile ei, fiind încercuită de importante cursuri de apă: râul Amu (sau Oxus), Marea Aral, Marea Caspică, Marea Neagră,

Marea Marmara, Marea Egee, Mediterana, Marea Roșie, Golful Persic și Indul, iar dacă navighezi în amonte, cam jumătate din distanță, până la izvoarele marelui fluviu, ajungi aproape de punctul din care ai plecat.

Caravane uriașe, alcătuite uneori din sute de animale de povară, străbăteau, în vremuri străvechi, Lumea de Mijloc, însă acestea nu traversau neapărat întreaga distanță. Nu era nevoie. Dacă numărul rutelor comerciale sporea, la fel se întâmpla și cu numărul centrelor urbane aflate în calea lor, adică locurile unde se încheiau acorduri comerciale. Să luăm, de exemplu, un oraș pe care, mai târziu, grecii aveau să-l numească Hecatompylos, situat cam la jumătatea drumului dintre piețele

Chinei și cele ale Mesopotamiei (aproape de Teheranul de astăzi). Hecatompylos înseamnă în grecește „cu o sută de porți”, o trimitere extravagantă la numărul de drumuri care se întâlneau acolo. Orașul a dispărut, însă a fost, la un moment dat, capitala puternicului imperiu al parților¹, unul dintre multele imperii care s-au ridicat și au decăzut, acesta aflându-se în inima viitoarei civilizații persane.

LUMEA MEDITERANEEANĂ

La vest de această lume se întindea o altă rețea comercială de anvergură globală, un păienjeniș de rute maritime care lega porturile din întreg bazinul mediteraneean. Marea Mediterană este atât de întinsă, încât ar putea fi considerată un ocean, are deschidere către Marea Neagră și, parțial, cu Marea Roșie, alcătuind împreună cu acestea o lume acvatică de-a dreptul uriașă. Nu era greu să ajungi dintr-un port mediteraneean într-altul, fiindcă Mediterana era prietenoasă cu marinarii; nu era frământată de furtunile Atlanticului, nu avea mlaștinile și cascadele multor râuri, iar apele erau atât de calme încât, dacă nu bătea vântul, marinarii puteau, de regulă, să ajungă la țarm vâslind.

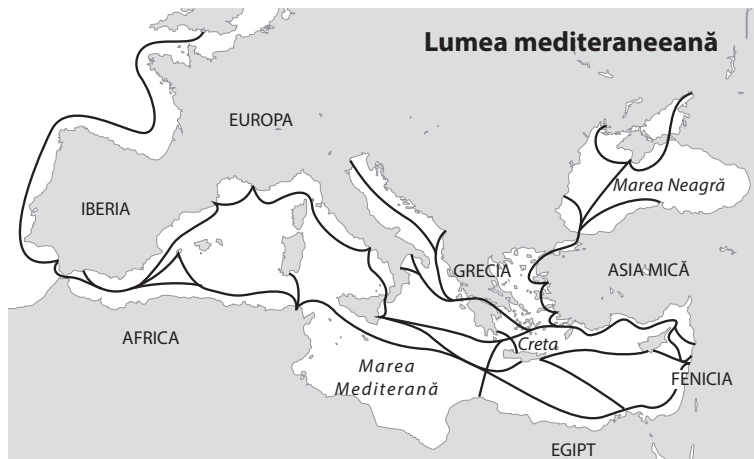
Mai avantajos decât toate acestea este că Mediterana se află în întregime în zona temperată, clima cea mai prielnică vieții. Linia coastei are, de-a lungul său, numeroase peisaje. În porturile sale, așadar, se aduceau produse din multe medii naturale. Negustorii puteau încărca grâne în Egipt, cedru în porturile levantine, sare în orașele de pe coasta nord-africană, ambră în

---

¹ Imperiul Part (247 î.en.–224 e.n.) a fost al treilea imperiu persan ce a dominat teritoriul platoului iranian. Parția este și o regiune situată în sud-estul Mării Caspice, regiune ce a reprezentat centrul acestui imperiu (n. red.).

porturile sudului Europei, cositor în porturile iberice din vestul extrem și multe, multe altele.

Am putea presupune că această rețea comercială a fost dominată, încă de la început, de puternicii egipteni, dar presupunerea ar fi greșită: egiptenii aveau multe mărfuri, însă nu și imboldul de-a pleca pe distanțe lungi pentru a-și vinde produsele. Erau atât de bogați, încât lumea venea la ei pentru a cumpăra cele necesare. În fapt, prima civilizație mediteraneeană însemnată a răsărit pe insula Creta, a cărei resursă-cheie era amplasarea geografică: în mijlocul mării, foarte aproape de toate porturile din bazinul de nord-est al Mediteranei. Fenicienii s-au ridicat și ei curând, ca putere maritimă rivală, dar strategia lor a fost alta: au plecat din casele lor din Levant și au înființat colonii de-a lungul întregii coaste sudice a Mediteranei.

Apoi au venit grecii, pe care geografia i-a răsfățat în mod deosebit. Grecia este o peninsulă, un ciorchine din mii de insule care se răsfiră în apele Mediteranei. Interiorul țării este arid și stâncos, potrivit numai pentru cultivarea strugurilor

și a măslinelor, din care grecii obțineau vin și ulei. Din nefericire, omul nu poate trăi numai cu vin și cu ulei de măsline. Din fericire (pentru greci), pământurile lor aveau numeroase strămtori stâncoase care dădeau în golfulețe înșirate de-a lungul apei, majoritatea potrivite pentru a fi folosite drept porturi. Ele au fost resursa-cheie a străvechilor greci. Interiorul teritoriului fiind atât de aspru, oamenii tindeau să se așeze de-a lungul țărmurilor mării și să interacționeze pe mare, nu pe uscat, cu vecinii apropiați. Se ocupau mai puțin de propria vatră și se concentrau mai mult asupra apelor deschise către țărmurile pe care le vedeau la orizont.

Prima mare putere grecească au fost micenienii, care, la început, au fost pirați: jefuiau corăbiile feniciene și le scufundau pe cele cretane, așa că, în scurtă vreme, au acumulat destule bogății pentru a intra în afaceri pe cont propriu. În jurul anului 1500 î.e.n., au distrus civilizația minoică de pe insula Creta. Poveștile lor vorbesc despre un război împotriva diabolicului rege Minos, care le cerea grecilor să-i trimită anual fecioare. Marele erou grec Teseu s-a dus la el și l-a făcut una cu pământul pe nemernic. și, doar așa, ca să pună sare pe rană, a fugit împreună cu fiica lui (fecioară și ea). Versiunea cretană a acestor peripeții ar suna probabil altfel, însă nu dispunem de aceasta.

În jurul anului 1200 î.e.n., jefuitori cruzi, cunoscuți drept Oamenii Mării, au străbătut lumea mediteraneeană, trecând-o prin foc și sabie de la un capăt la celălalt. În acea perioadă micenienii au dispărut, practic, din istorie. Pe pământurile și în orașele lor s-au mutat alți greci, mai săraci, veniți din nord: dorienii. Următoarele șase veacuri au reprezentat o perioadă întunecată pentru regiune. Puține texte de atunci au ajuns până la noi, însă dorienii se simțeau înrudiți cu micenienii, căci poveștile pe care le istoriseau despre trecutul lor de legendă

aveau drept personaje principale eroi micenieni, iar pentru generațiile care au urmat, două dintre aceste legende au căpătat un prestigiu comparabil cu cel al scripturilor în alte culturi – *Iliada*¹ și *Odiseea*² narau episoade dintr-un îndelungat război între greci și un oraș din Asia.

Când civilizația greacă a intrat din nou în lumina istoriei consemnate cu numeroase și mici orașe-stat, fiecare fiind putere maritimă, aceste poeme epice erau deja înscrise în memoria mitică a acesteia.

LUMEA MUSONILOR

A existat și o a treia civilizație, care a apărut datorită geografiei. Asia fiind atât de mare, întregul continent funcționează de parcă ar fi o pereche de foale uriașe, creând un tipar meteorologic pe o suprafață enormă. Centrul continentului – stepele, câmpiile și taigaua – se răcește foarte mult iarna, însă o bună parte din el devine extrem de călduros vara. Aerul rece este greu, așa că iarna coboară, generând vânturi care suflă până deasupra oceanelor. Vara, mijlocul continentului se încălzește

---

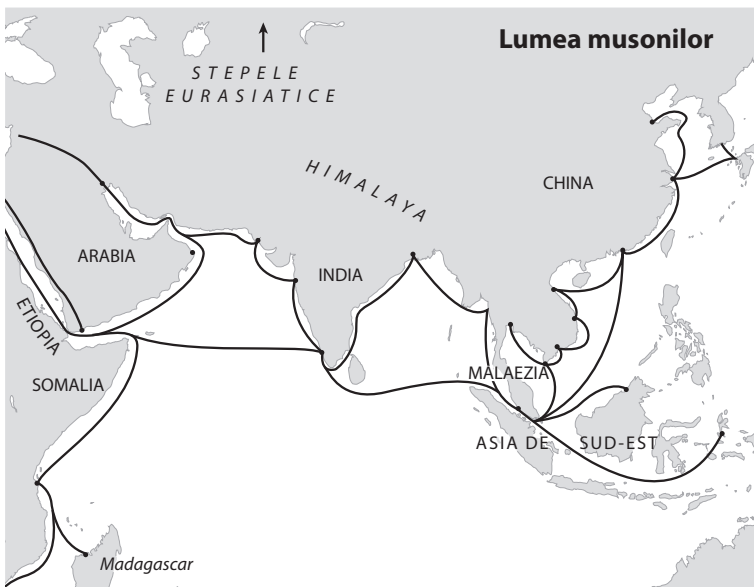
¹ *Iliada* este o epopee atribuită lui Homer, care pare a fi fost un aed din Ionia, din a doua jumătate a secolului al VIII-lea î.e.n. Tema epopeii o reprezintă războiul Troiei, în care se confruntă aheii veniți din Grecia cu troienii și aliații acestora, fiecare tabără fiind susținută de diverse divinități, cum ar fi Atena, Poseidon sau Apollo. După zece ani de război, soarta acestuia continuă prin numeroase lupte colective sau individuale în care se evidențiază figuri ca Ajax, Hector sau Patrocle. În final, aheii înving grație victoriei lui Ahile, care îl ucide pe Hector, conducătorul troian, în luptă directă (n. red.).

² *Odiseea* este atribuită rapsodului popular orb Homer. Scrisă în a doua jumătate a secolului al VIII-lea î.e.n., este una dintre cele mai vechi și renumite opere literare din mitologia antică. Aceasta prezintă peripețiile regelui Odiseu (Ulise) și ale însoțitorilor lui din Itaca pe drumul de întoarcere acasă, după războiul troian. În multe limbi, termenul de „odisee”, inspirat de această epopee, desemnează o călătorie lungă și plină de aventuri (n. red.).

și aerul fierbinte se ridică, creând un gol care atrage curenții de aer de la margini. Vânturile iernii care se pregătește de plecare sunt reci și uscate; vânturile verii care așteaptă să vină sunt calde și umede. Aceste fenomene meteorologice sunt musonii.

Lanțul muntos himalayan complică situația despărțind vânturile, trimițându-le pe unele să sufle deasupra Chinei și a Oceanului Pacific, iar pe altele către Arabia și Oceanul Indian. Musonii din oceanele Pacific și Indian se întâlnesc în Asia de Sud-Est. Astfel, iarna, străvechii locuitori ai țărmurilor celor două oceane își puteau lansa la apă ambarcațiunile cu pânze și puteau călători, puteau profita de vânturile acestea, ajungând până în Asia de Sud-Est. Acolo, trebuiau să aștepte câteva luni ca vântul să își schimbe direcția, ceea ce se întâmpla întotdeauna. Atunci, marinarii se puteau cu toții întoarce acasă, în China, India, Arabia și Africa.

Vânturile musonice au dat naștere unei lumi a comerțului maritim care rivaliza cu cele din bazinul Mediteranei și din Lumea de Mijloc. Această vastă rețea lega estul Africii de Arabia, de India, de Malaya și de Indonezia, și, de acolo, indirect, de China. Iată de ce astăzi, o limbă care se vorbește cu precădere în Indonezia se vorbește și în Madagascar, și iată de ce, acum mii de ani, în piețele din China se găseau produse din Africa.

Musonii au făcut din sud-estul Asiei un loc în care marinarii din mai multe lumi lăncezeau cu lunile, împreună, în așteptarea schimbării direcției vântului. Pe cale de consecință, această zonă a devenit unul dintre marile creuzete culturale ale lumii, o regiune unde se găseau elemente indiene, chineze, est-africane și arabe, obținându-se astfel un amestec complicat.

AFRICA SUB-SAHARIANĂ

În anul 500 î.e.n., majoritatea celor cincizeci de milioane de oameni care alcătuiau populația întregii lumi locuiau în Eurasia, și cea mai mare parte a acestora se găsea în fâșia de teritoriu care se întinde din China până în Peninsula Iberică. În călătoriile lor, oamenii tindeau să se deplaseze mai degrabă către est sau vest, nu către nord sau sud, deoarece temperatura este relativ constantă, indiferent de latitudine. Prin contrast, de-a lungul oricărei longitudini, călătorul ajunge, până la urmă, de la toridul Ecuator la unul dintre cei doi poli înghețați. La aceasta se adaugă și una dintre cele mai neîndurătoare forme de relief ale planetei: deșertul Sahara, care taie de-a latul Africa, împărțind cel de-al doilea continent ca mărime al Terrei într-o jumătate sudică și una nordică, astfel încât civilizația a apărut și a evoluat independent în cele două părți.

Datorită geografiei, Africa sub-sahariană a rămas puțin populată. O densă junglă ecuatorială a făcut ca inima continentului să fie ostilă locuirii. Aici, ploile abundente spălau substanțele nutritive din sol, făcând agricultura anevoioasă, cu productivitate scăzută. Jungla adăporea și două creaturi foarte primejdioase: țânțarul și musca țețe. Țânțarii transmit malaria; musca țețe este purtătoarea bolii somnului. Aceasta din urmă găsește sângele de cal nespus de gustos, așa că, din cauza lor, factorul cabalin a fost pentru totdeauna eliminat din istoria sub-sahariană. În plus, mai la sud, dincolo de junglă, situat la jumătatea drumului dintre aceasta și regiunea de coastă, se află un alt deșert neîndurător: Kalahari. Așadar, încă de la început, din pricina factorilor de mediu, africanii s-au stabilit de-a lungul coastei. În anul 500 î.e.n., ei reprezentau 6% din populația Terrei.

Sahara nu a fost dintotdeauna bariera care este astăzi. Destul de recent pe scara temporală planetară, cu, poate, nu mai mult de 10 000 de ani în urmă, regiunea se bucura de o vegetație destul de bogată. Apoi, pe măsură ce și-au făcut apariția zonele aride, oamenii au migrat către orizonturi mai verzi. Unii s-au îndreptat către apus, unde s-au amestecat cu, sau poate au devenit, egipteni. Alții au luat calea nordului și s-au integrat lumii mediteraneene. O parte a migrat spre sud, de-a lungul celor două coaste. Când Sahara s-a transformat într-un pustiu lipsit de apă, oamenii își croiseră deja, singuri, drumul în istorie.

În vremea când Socrate irita elitele ateniene, în Africa Occidentală, cam între cele două râuri aflate pe actualul teritoriu al Nigeriei, înflorise o cultură sofisticată, aparținând unei populații pe care istoricii o numesc Nok, întrucât primele urme ale existenței sale au fost descoperite în vecinătatea

orașului modern Nok. Nu știm cum se numeau ei înșiși. Populația Nok lucra ogoarele care le înconjurau satele și, la marginile acestora, creștea vite. Membrii acestei comunități au învățat să prelucreze cuprul independent de culturile din nord. În jurul anului 1000 î.e.n., au pășit în așa-numita Epocă a Fierului. Până în anul 500 î.e.n., realizau sculpturi în teracotă deosebit de expresive, înfățișând animale și oameni înveșmântați în felurile straie și purtând podoabe, ceea ce indică existența unor complexități sociale și politice ale căror detalii ne vor rămâne pe veci necunoscute.

Nu vom afla niciodată mai mult din cauză că, din cultura Nok, au rămas puține urme. Nu cunoșteau scrisul, își clădeau locuințele și edificiile publice din lemn și alte materiale vegetale, care nu sunt la fel de rezistente ca piatra sau amestecul de argilă, nisip și paie, ars la soare. Până și sculpturile descoperite de arheologi sunt sparte și au fost reconstituite din fragmente.

Modelele de dezvoltare ale culturilor africane mai târzii sugerează însă că, în universul Nok, celula de bază era satul, autoritățile centrale erau bătrânii săi, iar locuitorii reprezentau un singur, vast clan. Structurile politice mai ample erau reprezentate de rețelele de sate. Societatea Nok era profund obștească, nu stratificată, asemenea celei vedice. Locuitorii unui sat puteau forma legături strânse, de tip familial, chiar și cu rudele îndepărtate. O persoană în vârstă și una mai tânără puteau avea o legătură de tipul părinte-copil, chiar dacă, genetic, erau veri de gradul al cincilea. Satul era o imensă familie.

Speculațiile întemeiate pe cunoștințele despre culturile ulterioare mai indică și faptul că oamenii aceștia credeau într-un zeu al luminii, care se întrupa în spiritele aflate pretutindeni

în natură, printre acestea numărându-se și strămoșii lor. Nu exista un hotar limpede între lumea spiritelor și aceea de zi cu zi. Prin muzică și mișcări expresive, oamenii puteau intra în legătură cu aceste spirite. Poporul vedic a căutat să stabilească o legătură cu supranaturalul și prin sunet, dar sunetele lor sacre erau imnuri riguros memorate și intonate de către cunoscători. Pentru populația Nok, mediul de comunicare era muzica, iar riturile erau ale tuturor: toată lumea lua parte la ele prin strigare-și-răspuns, cântări în cor și alte practici asemănătoare. În lumea greacă, religiile misterelor aveau drept scop central atingerea unei stări de transă, despre care se credea că deschide o cale de comunicare cu zeii, însă o singură persoană, oracolul, sau clarvăzătorul, putea intra într-o astfel de stare. În cultura vest-africană, transa extatică se pare că era atinsă de întreaga comunitate, deschizându-se, astfel, un larg culoar de legătură între membrii acestei uriașe familii și lumea nevăzută a spiritelor în care trăiau. Din punct de vedere cultural, Africa Occidentală sub-sahariană din acele vremuri a fost, probabil, o unică și vastă constelație socială, dar stelele care o alcătuiau nu mai sunt accesibile cunoașterii noastre.

Cândva după anul 500 î.e.n., cultura Nok a ieșit de pe scena istoriei. Nimeni nu știe precis de ce. Poate că la mijloc a fost o schimbare a climei. Poate că regiunea a devenit prea umedă, sau prea aridă, sau excesiv de caldă, sau prea... cumva. Sau poate că locuitorii ei au atins un anumit grad de superioritate tehnologică, ceea ce le-a permis să se extindă în teritorii considerate până atunci nelocuibile. Oricare ar fi fost motivul, oamenii au început să migreze din zonele care reprezintă astăzi teritoriile Camerunului, Nigeriei și Beninului. Cunoaștem aceste migrații așa cum știm și despre migrațiile indo-europene. De fapt, toate limbile vorbite în Africa sub-sahariană aparțin unui singur

grup: familia lingvistică bantu. Acest lucru indică existența unei proto-limbi unice, care s-a ramificat odată cu răspândirea triburilor care o vorbeau.

Vorbitorii de limbi bantu puteau traversa jungla ecuatorială deoarece, cu ajutorul uneltelor din fier, reușeau să doboare arborii, să-și croiască drum prin desișuri și să are pământul plin de rădăcini. Cu armele lor din același metal puteau izgoni triburile răzlețe de vânători-culegători, întâlnite în aceste regiuni.

La fel ca oamenii din India, acești locuitori originari s-au retras tot mai adânc în păduri, pe măsură ce populația bantu înainta.

Migrațiile vorbitorilor de limbi bantu nu au fost o neașteptată și amplă mișcare. Poate că a durat o mie de ani până când au ajuns pe coasta de est a Africii. S-au deplasat lent, pentru că aceste migrații au fost, în bună măsură, un efect secundar al mediului natural. În climatul tropical în care trăiau vorbitorii de limbi bantu, ploile abundente sărăceau solul și nu existau inundații anuale care să-l reîmprospăteze, așa că agricultorii practicau defrișarea și incendierea: ardeau vegetația pentru a obține un strat de cenușă care îmbogățește solul. Dar, odată ce vegetația se făcea scrum, nu mai rămânea nimic de ars. Cenușa fertiliza solul vreme de câțiva ani, după care, însă, oamenii erau siliți să se mute într-o zonă cu vegetație intactă și s-o ia de la capăt cu defrișarea și incendierea. Pe durata unei generații, nu se considerau migratori. Erau pur și simplu agricultori, însă metodele lor agricole făceau ca, în timp, ei să se deplaseze către locurile în care nu mai fuseseră până atunci.

Migrațiile lente i-au adus pe vorbitorii de limbi bantu pe țărmurile Oceanului Indian. Acolo, mulți s-au așezat în vecinătatea pâraielor și în jurul lacurilor și au început să practice pescuitul, dar și agricultura și creșterea animalelor. Alții s-au îndreptat către sud și au continuat deplasarea, întâlnindu-se cu migratori care veneau dinspre coasta occidentală. Toți își aduceau cu ei cultura sătească ancestrală, dar între sate s-au format rețele de schimburi comerciale, iar satele astfel interconectate au devenit țeșături în cadrul cărora unii dintre bătrânii triburilor au căpătat statut cvasi-regal.

În Africa de Est, vorbitorii de limbi bantu au interacționat cu negustorii care veneau de pe coastă sau de peste ocean. Africanii au intrat astfel în rețeaua musonilor, în care arabii

au jucat un rol însemnat. În Africa de Est, milioane de oameni vorbesc astăzi swahili, un amestec de bantu și arabă. Numele acestei limbi derivă din cuvântul arab *sahel*, care înseamnă „graniță”. Swahili s-a născut în zonele unde vorbitorii de bantu au intrat în contact cu tâlharii și cu negustorii arabi. Pretutindeni unde o cultură se intersectează cu altă cultură apar și efectele în lanț.

